

НИКОЛЬСКАЙДААҒЫ КЫРГЫНЫ УОННА ИСТОРИЯ ЧАХЧЫТА

Саха сиригэр саҥа олох дьаһаллара сир-сир аайы тэнийэн, тарҕанан испитэ. Саха дьадангыта саҥа былааһы уруйдаан-айхаллаан көрсүбүтэ. Ити дьаһаллар чааһынай бас билиини атахтаабыта. Ол иһин атыһыттар, кулаактар, тойоттор саҥа былааһы абааһы көрбүттэрэ, үгүс мэхэйи онортууллара.

1921 сыллаахха кинилэр сэбиэскэй былааһы утары бастаанһа онорбуттара, чааһынай бас билиини оннунан хаалларары, урукку баай-тойон былааһын чөлүгэр түһэрини туруорсубуттара.

Ити курдук 1921 сыл күһүн Коробейников баһылыктаах ыраахтааҕы офицердара Дьокуускайтан илин күрээбиттэрэ. Нелькангга баран иһэн таһаҕас тизммит баржаалаах икки борохуоту Алдан өрүскэ түппүттара, сэттэ киһини, ол иһигэр милиционеры, военкому, чека үлэһитин уонна мастары ытыалаан кэбиспиттэрэ. Кинилэргэ аара суолга Колчак офицердара холбоспуттара, өссө улахан атыһыт тойоттор Ю. Галибаров, П. Филиппов, Д. Борисов, эсер П. Куликовскай о.д.а. сэбиэскэй былаас өстөөхтөрө бары мустубуттара. Ити контрреволюционердар 1921 сыл алтынныга Нелькангга Алдан уонна Майа оройоннарынааҕы эбэнкилэри уонна сахалары өрө туруорар санааламмыттара. Ити гынан үөрээс суох хараҥа дьону түмүттэрэ, этэрээккэ 200 олохтоох дьон кирибтэрэ. Тэриллиттэ этэрээт Петропавловскай уонна Уус-Маайа дэриэбинэлэрин, олохтоох былаас органы үлэһиттэрин өлөртөөн баран, сэриилээн ылбыттара. Революция иннинээҕи бэрээдэги олохтообута. Үрүн гвардеецтар этэ-

рээттэрэ 1921-22 сылларга кыһын Саха сирин уокуругун Илинги оройоннарын барытын кэриэтэ бас бэринэрбиттэрэ. Ыраах буолан Амма эрэ сэлээннээтэ онуоха-маньаха дизри ордон хаалбыта. Саҥа былаас олохтоонутун сөбүлээбэт контрреволюционердар Верхоянскай, Орто Халыма куораттарын уонна Булун оройуонун сэриилээн ылбыттара, коммунистары уонна саҥа былаас үлэһиттэрин сорохторун ытыалаабыттара, хаайталаабыттара. Бу ааттанар сирдэр түүлээгинэн баай этилэрэ. Булүү куоратын уонна Ньурбаны осадалаабыттара. Дьокуускайы тула 1300-1500 бастаанһаалааччылар тобуруйбуттара, оттон Саха сирин үрдүнэн 8-12 тыһыынча киһи түмүллүбүтэ диэн Е.Е. Алексеев билгэрэтэр. Саха сирин территориятын улахан өттүн осадалаан, сэриилээн ылан баран, үрүн баандалар ыраахыраах тарҕанан ололор, көмүскэлэ сууох нэһилиэнньэни халыыллара, чүүччэйлэрэ. Үгүс ахсааннаах дьону апатарга бурдук, эт, арыы, көлүнэр аттарыгар от көрдүүлэрэ, саха ыалларын аһа-танһа суох хаалпартыыл-

лара. Дьэ, бу иһин 1922 сыл олунньу 28 күнүгэр Дьокуускай куоракка кытаан режим олохтоммута, көңүл суох кириит-тахсыы бобуллубута. Партия Киин Комитета, партия КК Сибирдээҕи бюрота, Сибир революционнай Комитета Саха сиригэр буола турар быһыыны-майгыны билэ-көрө олорбуттара уонна кэмгэр сөптөөх көмөнү онороллоро. Үрүн гвардеецтар онно-манна быгылааһыннара, алдыатар, халыыр-талыыр дьарыктарын олохтоох нэһилиэнньэ сөбүлээбэт этэ. Кыһыл партизаннар бойобуой дружиналара тэриллиттэрэ. Өстөөх саба бүрүүкэбит сирдэригэр Уус-Майа, Абаҕаба, Аммаба, Чурапчыга, Тааттаба о.д.а. сирдэргэ бэрт кистэлэнинэн саалаах-саадахтаах дуржиналар баар буолан испиттэрэ. Итиннэ холобур быһыытынан Н.Д. Субуруускайы-Кривошапкины аҕалар сөп. Кини Чурапчыга партийнай ячейка секретара, дружинаба 50-60 киһини холбообута. Бу эр санаалаах бойобуой этэрээт этэ. Дьокуускайга 200 киһилээх этэрээт үөскээбитэ. Партизаннар сэриилэһэр

чаастарга разведчик быһыытынан көмөлөһөллөрө. Кыһыл армеецтарга үрүн гвардеецтар сэриилэрэ ханан илэллэрин, быһыыны-майгыны кэпси-иллэрэ, ыйаллара, сүбэлиллэрэ.

Бэһис армия командованията уонна Илин Сибирдээҕи байыаннай уокурук Иркутскайтан Саха сиригэр регулярнай сэрии чаастарын ыыппыта. Кыһыл Армия этэрээтин командующайынан албан ааттаах партизанскай этэрээт командующайа Н.А. Каландаришвилины — «Дедушканы» Саха сиригэр ыыппыта. 1922 с. кулун тутар саҥатыгар Покровскайтан Дьокуускайга кэлиигэ хайа хапчааныгар тоһуйа сыппыт үрүнгэр ипилиэриттэн өлбүтэ. Албан ааттаах кыһыл командир өлүүтүн саха норуота улаханлык хараастан, айманан тиһэх суолугар атаарбыта. Каландаришвили уонна кини бойобуой доҕотторун өлүүлэрэ саха норуотун ыар кутурбаһа этэ. Сибир албан ааттаах геройун өлүүтэ, саҥа былаас иһин охсуһар бары норуоттарга улахан сүтүгүнэн буолбута.

Саха норуотун көңүл, дьоллоох олох иһин охсуһуута убаарабатаҕа. Кинилэр кэккэлэрэ өссө хаҥаабыта, уордайы аба-сата тыллара сир ахсын дорҕоонноохтук дуроһыйыта, үрүн сэриилэрин чаастарыгар этин буолан сааллыбыта.

Бары өттүнэн дагиттар үчүгүйдик сэбилэммит Кыһыл Армия чаастара Саха сиригэр кэлэ турбуттара. Ити кэмтэн ыла гражданскай сэрии историятыгар саҥа этап сағаламмыта. Инициатива Кыһыл Армия сэриилэригэр кэл-

битэ. Историяба биллэрин курдук, өстөөгү утары кимэн кириилэр, Кыһыл Армия ситиһиитэ Карл Карлович Байкалов аатын кытта сибээстээх. Кини Саха губерниятын уонна Хотугу кыраай сэриилэрин кылаабынай командующайынан аһаммыта. К.К. Байкалов Россияга үс революция кыттыылааҕа. Байкалов 1918-20 сылларга Иркутскай губерниятыгар Колчак адмирал сэриитин утары охсуһар партизанскай этэрээти салайбыта. Кини 1921 с. Арбаа Монголияны босхолоур Кыһыл Армия экспедиционнай этэрээтин хамаанда-лаабыта. Монголия истиэпэтигэр көрдөрбүт героизмын иһин бойобуой Кыһыл Знамя уордьянын наҕараадалааммыта. Сэбиэскэй былаас иһин охсуһууга норуот күүһүн түмүүгэ уонна контрреволюционнай куустэри үрэйиигэ Саха АССР-ы тэрийиигэ улахан теһүү, көмө буолбута.

1922 с. муус устар 27 күнүгэр Саха Автономнай Советскай социалистическай республиката тэриллиттэ. Бу улахан историческай документон Саха сиригэр Ленинскай национальнай политика өрөгөйдөөһүнүн көрдөрбүтэ. Олохтоох нэһилиэнньэгэ саҥа урдүкү былаас итин сылаас сыһыанын мэктиэлээбитэ. Саха АССР революционнай комитетын 1922 с. муус устар 30 күнүгэр өрө көтөүлүүллээх үөрүүлээх быһыыга-майгыга Саха автономията ылыллыбытынан амнистияны биллэрбитэ. Контрреволюция аһын угааһытыгар кирибит үөрээс суох, политиканы ситэ билбэт сахалар уонна эбэнкилэр сааларын-саадахтарын быраҕан, саҥа былаас туһугар үлэлииргэ

сөбүлэммитэрэ. Ити курдук, 1922 с. муус устар 27 күнүгэр Саха сирэ автономияны ылбыта. Ити кэнниттэн тутта амнистияны туттуу көнүлүлэммитэ. Сэбизскэй былаас өстөөхтөрө ити кэмгэ түмүллэн Дьокуускай куораты сэриилээн ылар уонна урукку былааһы төнүннэрэр сылы туруоруммуттара. Онон куорат өстөөх төгүрүктэ эһинигэр олорбута. Үрүн сэритигэр кыттыбыт дьон сэбизскэй былаас туһатыгар бэринэллэригэр уонна сааларын-сэптэрин ууран бэрэллэригэр этиллибитэ. Амнистиянан көнүлүлэммит дьон дьыллэригэр төннөллөрө быһаарыллыбыта. Хамсааһын тахса охсубатабыа.

Ол эрэри Пестерев В.И.: «Бастаан повстанчествога кыттыбыт сахаларга автономнай республика олохтоммутунан сибээстээн амнистия биллэрбиттэрэ. Ол амнистия повстанчество умулларыгар улахан оруолу оонньообута, үрүгнэр ыһыллан киирэн барбыттара, Михайлов 150 киһилээх этэрэтинэн бүтүннүү бэриммитэ. Ол дьону барытын сааларын-сэптэрин 50-нуу солк. биэртэлэн дьыллэригэр ыталаан кэбиспиттэрэ», — диин этэр... (Гражданская сэриини сангалыы көрүү. «Эйгэ» сурунаал 2004 с. 3 №-рэ 44 стр.). 1922 с. бэс ыйын 14 күнүгэр, сорох докумуонунан 13 күнүгэр дэнэр, 5-с армия Златоустовскайдаагы дивизиятын 226-с Петроградскайдаагы стрелковай полка 2 батальонун сэриилэрэ 4 пароходунан кэлбиттэрэ. 7-с Сибирдээби своднай этэрээт артиллерия батареята Ленаатаабы байыаннай флотилия уонна телефонунан сибээс тутар батальона Дьокуускай анныгар сүөкэммиттэрэ. Бу улахан күөс уһаарыллан ньыргийэн тийэн кэлбитэ. Саха норуотугар үөрүүнү уонна эрэли ажалбыта. Хойутуу собус 230-с полк чаастара собурууттан эбии кэлбиттэрэ. Ити сэри чаастарын түмэн, Саха сиригэр 3000 саллаат уонна командир састааптаах 226-с Петроградскай полк тэриллибитэ. Кинилэргэ артиллерийскай орудие, ыраахха тэбэр пулеметтардаах, бинтиэкэлэринэн, гранатанан сэбилэммит Кыһыл Армия бу күүһэ-

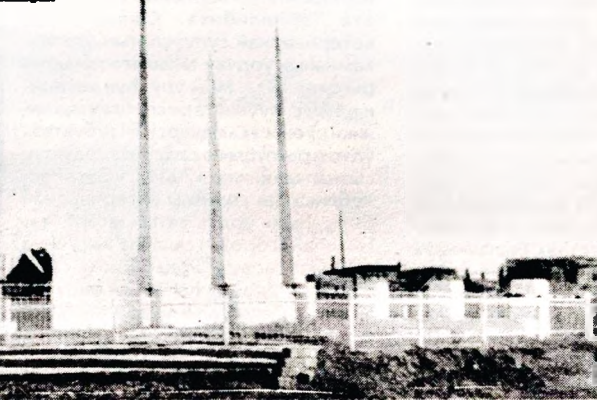
күдүбэ сурабырбыта, өстөөх хотторбот уот холорук буолбута. Повстанецтар, манна Никольскайга, хайдах баар буолан хаалгылар? 1922 с. кулун тутар 26-27 күннэригэр Кыһыл Армия баһыастара Эверстов сайымкатыгар, бөбөргөтүнэн, кэбэстик хотторбот гына огостуммут өрө турааччылары үгүс сиэртибэнэн үлтүрүппүттэрэ.

Онтон кэлин ыам ыйын 21 күнүгэр Киллэмгэ хордойбут үрүг гвардеецтары Кыһыл Армия сэриилэрэ кыайытара. Итинтэн Тулагы-Киллэм нэлэмэн кизэн хочото өстөөх былааһыттан опорчу босхоломмота. Дьокуускай тулатыгар тобуоруйбут үрүгнэр баһаам элбэх хоромньуну ылан, тэскилииргэрээ тийбиттэрэ. Икки улахан кыргыһыларга үгүс сүтүктэнэн, тохтоон сэниэ ылан, күөс муньунар наада этэ. Онук тохтоон эриэх сирин Никольскай дэриэбинэтин талбыттара. Манна аабынан көрөр, кинилэр бэйэлэрин диэки санааахтары түмэр саамай табыгастаах сирин Никольскай ордобуттара. Өлүөнэ өрүс уңуоруннаабы улуустары кытта сибээһи олохтуурга сөптөөх миэстэнэн буолбута. Ону тэнгэ Дьокуускай куораттан чугас, ханан бабарар сэриилээн да кириэххэ сөптөөх этэ. Ол эрэри Дьокуускай гарнизона өстөөх төгүрүктээһинин тоҕо көтөн, холкутуйбута, саба түһэр күөс тэйтиллибитэ.

Никольскайга повстанецтар төһө киһилээх этилэрий? Бу Никольскай кыргыһытын саамай мөккүөрдээх болпуруостарыттан биэрдээтэрэ. Сирдьитинэн уонна разведкаа сылдыбыт Кривошапки А.И., Лукин Н.А., Сивцев Д.Н., гражданской сэри геройа И.Я. Строд, профессордар Г.Г. Мака-

ров, Г.П. Башарин, Е.Е. Алексеев, Саха сиригэр гражданской сэриини үөрэлпит, историческай наука кандидата В.И. Пестерев, крәвед-учоной В.Н. Чемезов Никольскайга төһө киһи тобуоруйбутун туһунан санаалара, көрүүлэрэ, дакаастабыллара атыһнар. Профессор Гаврил Георгиевич Мака-

Никольскайга охтубут буойуннарга аналлаах өйдөбүттүк

ров «Северо-Восток России в 1921-22 годах» диин монографиятыгар элбэх кэрэхсэбиллээх чакчылары аҕалтыыр. Кини суруйууларын барытын сөптөр диэбэлпит эрэри, бу үлэбиги тэнгэнэн көрөр үгүс холобурдары аҕалабыт. Учуонай өссө 1922 с. олуньу ыйга Никольскайга корнет Коробейников 200 киһилээх тахсан, сэлиэнньэни тула окуопа хастарыта диин суруйар. Үрдүк соллоох «Саха народнай армиятын командующайа» Коробейников Намга тахса сылдыбытын туһунан ханнык да бигэргэтэр докумуоннар көстө иликтэр. 1922 с. ыам ыйын бүтэһи күннэригэр үрүг гвардеецтар чөмчөлөрө Коробейников Чурапчыга баара биллэр. Макаров Г.Г. бигэргэтэринэн, корнет Коробейников бэс ыйын 21 күнүгэр кыргыһыга кыттан салайсыбыт өссө кыайтары буолаары гына диин онгочо олонор куоптут. Ити быһаа-

ры историческай чакчыга сөп түбэспэт. Профессордар Макаров Г.Г., Алексеев Е.Е. манна 1000-1500 үрүг гвардеецтар түмүлүбүттэрэ диин бигэргэтэллэр. Онтон Чемезов В.Н. «Строд» диин кинигэтигэр (Якутск, 1972), И.Я. Строд «В Якутской тайге» диин кинигэтигэр (Якутск, 1973г.), «Якутия» «Фактар, хроника, событиелар» диин кинигэбэ (Якутск, 2004) Бурков Л.И., Никольскай кыргыһытын кыттыылаабы, Никольскайга 1000 үрүг саллаата кыттыбыта диин бигэргэтэллэр. Онтон историческай наука доктора, профессор Г.П. Башарин 300, онтон кыһыл партизан, бу кыргыһыга кыһыл армия чаастарын сирдээн таһаарбыт Николай Лукин: «Семенов диин командирдаах 800-чэкэ киһилээх этэрээт саба буруукээн опорбута», — диин ахтар. Онтон Пестерев В.И. суруйар: «Никольскайга Семенов диин киһи ротата 130-150 киһилээх этэ», — диир. Владимир Ильич үрүгнэр сэриилэрин бу чааһын командирын «киһи» диин кэбиһэрэ сымсах, сатамныта суоуха дьылы этэн сэбизэр. Ити наматыгы буолар. Ким да буолбутун иһин кыһыл бабар үрүг да буоллун ытгытабыллахтык сыйаннаһыллыахтаах. Онон Никольскайдаагы кыргыһыга өстөөх өттүтэн төһө киһи баара биллибэт эрэри, Чемезов В.Н., Строд И.Я., Бурков Л.И. бигэргэтэлирин ылынарга тийэбит.

1922 сыл бэс ыйыгар буолбут Никольскайдаагы кыргыһы, профессор Башарин Г.П. бигэргэпитин курдук, Саха сиригэр гражданской сэри историятыгар саамай улахан хаан тохтуулаах событиенан буолбута. Онон Никольскай дэриэбинэтэ, үрүг гвардеецтар хотугу бөбөргөтүнүлэрин кининэн буолбута. Дьэ, ол иһин үрүг сэриитин манна үлтүрүтүү урус улахан суолталаммыта. Аны маньык болпуруос күөэрийэн тахсар. Бу кыргыһыга төһө киһилээх Кыһыл сэриэтэ кыттыбытай? Биллэрин курдук, Сокопов командирдаах 226-с Петроградскай полк икки батальона, 7-с оһуобай этэрээт, өссө хойутуу собус 230-с полк сэриилэрэ собурууттан кэлбиттэрэ. Учуонайдар суруйалларынан ити улахан күөс сороҕо эрэ бу кыргыһыга кыттыбыта. Иван Яковлевич Строд суруйан хаалларбытынан, биер батальон сатыы сэриин, кавалерия эскадрона, итини таһынан Карл Байкалов командирдаах анал онгоһуулаах куйахтаах 100 киһилээх борокуот өрүһүнэн Граф Бизэргэр барбыта. Оттон Г.Г. Макаров «Полк икки батальона, саха партизаннарын кытта холбоһон уонна сэри атын чаастара, ону тэнгэ рота кэрингэ ЧОН баһыастара кыттыыны ылбыта» диин бигэргэтэр. Г.П. Башарин этэрэ өссө чуолкайа суох курдук көстөр. Петроградскай полк 150 кавалиестара уонна дааах сэри (хаһа биллибэт), ону тэнгэ Карл Байкалов быраата Жарных (Некунде) 120 киһилээх кавалерията! Оттон Николай Андреевич Лукин: «Биһиги этэрээт 120 киһилээх кавалерията, 300 киһилээх пехота», — диэбит. Владимир Ильич Пестерев «Никольскайга кыһыллар сайын бэс ыйын 21 күнүгэр сэриилээбиттэрэ, собурууттан этэрээттэр кэлэннэр, 400-кэ киһилээх этилэр», — диин санга сибидиэнньэни аҕалла. («Илгэ» сурунаал 2004 с. 3 №-рэ). Көстөрүн курдук, учуонай Владимир Ильич бэйэ-бэйэлэригэр сөпсөспөт холобурдары бырабаттыыр.

Геооргий КРИВОШАПКИН,
Никольскайдаагы Сир музейин директора

(Салгыта бэчээттэнэ)

НИКОЛЬСКАЙДААҢЫ КЫРГЫҢЫ УОННА ИСТОРИЯ ЧАХЧЫТА

Никольскайга Семенов 130-150 киһилээх рота кэринэ сэрйилээрин билгэртэтэр, кини ааспыт өттүгэр 68 үрүг саллаата өлбүтэ диир этэ сылдыбыта. 130 киһиэхэ кыһыллар үс төгүл элбэх киһинэн саба түспүттэр. Үрүг баанда төһө сэрйинэн бөөрөгөтүнэн олорбутун разведка уонна олохтоохтор даҕаны сөптөөх дааннайы биэрбиттэрэ чахчы. Пестерев үрүг сэрйитин туһунан бу курдук суруйар. «Биир алдыаммыт пулеметтаах этилэр, онно бэйэлэрэ сатаабат буолан быллон түбэспипит кыһыл киһитин илдьэ сылдыбыттара, саа-саадах өттүнэн мөлтөх этилэр, ол да буоллар Никольскайга тула окуопа онгостон сэрйи быһылыгынан олорбуттар» («Илгэ» 2004 с.3 №-рэ, 44 стр.). Үрүг гвардеецтар да тибирибэхти туһар пулеметтаахтара эбитэ буолуо, сэрйи сэрбинэн сатаан туттубат эрэри, өрү оонньообуттар дылы, илдьэ сылдыыахтара дуо? Итин албас курдук сыаналыахха сөп. Кыһыл киһитэ ханан биллэн түбэспитэ биллибэт, дэриэбинэни штурмалыыр Кыһыл сэрйигэ бэс ыйын 20 күнүгэр киһэлик адьас биллибэтинэн кэлбиттэрэ уонна сасыгытара. Киһилэри үрүгнэр сибидилини санаабаттаахтара. Ити курдук, Никольскайдаагы кыргыһыга төһө киһилээх кыһыл сэрйигэ кыттыбыта бачча диир этэр уустуктардаах буолан тахсар. Тоҕо биллибэт эбиттэ диир болпуурос күүрэйэн тахсар. Никольскайдаагы кыргыһы туһунан полк штабын сибидионнэтэ тутта оноһуллубатах кыһыллар экирэттэн ухханыгар буолан, онорботтор. Оттон киһилэр илдинэнэр улустарыгар уонна хоту үрүг сэрйигин тобохторун экирэтэн, ыһыллан хаалбыттара. Онон биридиилэн дьон быстах бэлгитээһиннэригэн ураты бу кыргыһы туһунан сибидили ырытан суруйуу ситэ оноһулда илик, баар да буолара саарбах.

Гражданскай сэрйи тематыгар Г.П. Башарин «Общественно-политическая обстановка в Якутии в 1921-25 гг.», Г.Г. Макаров «Северо-Восток России в 1921-22 годах» диир дыһунаах монографияларыгар кизэни сирдаттылар. Историческай наука кандидата В.И. Пестерев гражданскай сэрйини сангалыты көрүү диир темаға хас да ыстатыйаны хаһыаттарга уонна сурунаалларга таһаартарда. Кини суруйарынан бу болпууроска архыпка үлэлээн, үгүһү билэн, уруккулартан атын санаа киһиэхэ үөскээбит. 1922 с. муус устар 30 күнүгэр Саха АССР правительствота тэриллэбитэ, Народнай комиссаардар сэрйигэтин бастакы председателинэн Платон Алексеевич Ойуунускай талыллыбыта.

Кыһыл Армия бастакы учараттаах соругунан сэрйискэй былаас өстөөхтөрүн кытта охсуһуу этэ. Үрүг баандалар Амма солобуода тын 1922 сыл тохсунуу 10 күнүттэн осадала олорбуттара. Чугастаагы нэһиликэннэлээх пууннары хабан хонтуроолугар ылбытара. Кирири-тахсыы бобуллубута, ыраагы-чугаһы чүүчэйбиттэрэ, ыган-түүрэн көгүллэрин быһан муннаабыттара.

Аммаҕа барар экспедиционнай этэрээти эрдэ бэлэмнээбиттэрэ. К.К. Байкалов Саха сиригэр сэрйилэрин кылаабынай командуючайынан аманан баран, Аммань босхолоһун операциятын түргэнник ыгытары модьуйбута. Тоҕо диирэтэххэ, 4 ый хаайтаран олоорор гарнизону босхолоһун сөптөөх хардыы этэ. Бу кэмгэ Дьокуускай куорат төгүрүтүллэн уот биһилэххэ олорбута. Саха Автономиятын ылыммыт республика Кыһыл Армия сэрйилэрин санга политическай майгытын кизэни өйдөнөр ына түмэн

көрдөрүү этэ. Аммань босхолоһун суолтата итиннэ этэ. Үрүг баандаларынан былдыаммыт икки киһи улдуус сиригэр уотун нөһүгө баран, олохтоох нэһиликэннэҕэ Кыһыл Армия эйэлээх сымнаҕас сыһыанын көрдөрөн, аппараттыгы хааччыны булгуччулаах буолуутун мэктиэлээһин этэ. 1922 с. ыам ыйын 5 күнүгэр экспедиционнай этэрээт Аммань төгүрүктээһинтэн босхолообута. Ити кэмгэ Дьокуускай куорат өстөөх төгүрүктээһинигэр олорбута. Куораты собуруу өттүттэн Төхтүр сэрйиннэтигэр олохсуйбут өстөөх ытарчалы ылбыта. Дьокуускайтан Покровскайга, онтон Өлүкүмүгэ тийэр суолу былдыаан, күүстээх хонтуроолга тутан олорбута.

Куораты хоту өттүттэн ыга үрүг сэрйигэ Тулагы-Киллэм хототун барытын былдыабыта уонна хоту барар суолга харгыһынан буолбута. Илин барыһыны, өрүс унуордаагы өстөөх улахан күүһэ туора түһэн сыппыта, кини Чурапчы уонна Амма суолун быспыта. Ити курдук өстөөх соҕомур күүһү түмүтэ, Дьокуускай куоракка сорунуулаах охсууну ылынарга мэлдьи бөлөм этэ. Онон осадата түбэспит Амма гарнизонун босхолоһун политическай уонна стратегическай өттүнэн сөптөөх эбит диир санааҕа кэлэбит. Саха сиригэр үөскээбит быһыыны-майгыны ырытыбыт, билигин Никольскайдаагы кыргыһыга төннүбүтүн. Никольскайдаагы кыргыһы операциятын былаанын Соколов, Байкалов иккиэн эрэ онорбуттарын туһунан Г.П. Башарин үөһэ ахтыбыт кинигэбитигэр суруйар. Оттон Г.Г. Макаров буоллаҕына Байкалов, Соколов уонна Д.Н. Сивцев онорбуттарын туһунан этэр. Профессор Гавриил Георгиевич Макаров биэргэтэрэ сөптөөх кур-

дук. Собурууттан кэлбит командирдар сири-уоту, дыону-сэргэни хайаан билэ охсохторуй? Былаанга көстөрүөн, кавалерия түргэн кимэн кириитинэн өмүтүннэрэн саба түһүү оноһуллохтоох эбит. Операция хаамыта барыта кистэлэнгэ тутуллубут.

1922 с. бэс ыйын 21 күнүгэр сарсыардагыгар, кыһыл этэрээт үрүг гвардеецтар тиһөх улахан бөөрөгөтүнүүлэрин Никольскай дэриэбинэтин атакаалабыта. Кимэн кирири былаана олохтоох дьон көмөлөрүнэн олус кичэйэн уонна таба оноһуллубута. Историческай наука доктору, профессор Георгий Прокопьевич Башарин Никольскай тулатынаагы сир географическай балаһыанньанын чинчийэн, үөрэтэн баран, Байкалов уонна Соколов онорбут былааннара сөптөөбүн бэлгитээбитэ. Дэриэбинэни атакаалаһын маньык этэ: кыһыл этэрээтэ дэриэбинэ хоту уонна собуруу өттүлэриттэн тэнгэ сыһа кимэн киририэтэх. Хотуттан Соколов командирдаах кавалерия, собурууттан, Хомустаах өттүттэн пехота кириэрэ ыйыллыбыт. Оттон дэриэбинэ илин өттө үрдүк туруору биэрэттээх Өлүөнэ өрүс бири улахан салаата. Кыһыллар үрүгнэри: «Бэриниг, ханы тохторуман», — диибиттэрин анаарангылар ылымматтарын туһунан этии баар. Чахчы итинник буолбутун туһунан ол сымыйата, кырдыга биллибэт. Ол ээрэти парламенттарды ыган кэпсэтии ытыгылыбатаарын сорохтор биэрэттэлэр. Соколов кавалерията атакаа бөтөрөнүтүн түһэрэн кирибитэ оруннаах. Оннук хабыр сыһыаннаах командир өстөөхтөрүн кытта эйэлэһэ, кэпсэтэ уонна тупса санаабаатаҕа кырдык Соколов кавалеристара бэс ыйын 20 күнүгэр, киһэлик мырааны түспүттэрэ уонна мыраан

анньынаагы хочону эргийэ көтөн кэлэн, Нам-Дьокуускай суолун быспыттар уонна Хамаҕатта дэриэбинэтин арҕа өттүгэр баар чаранга сасыгыттар. Итинэн үрүг гвардеецтар Куонта-Кириэс диэки куотар суолларын буюлуу түспүттэрэ. Киһилэри Никольскай дэриэбинэтигэр буулаан, олоорор үрүгнэр билбэтэхтэрэ.

Кырдыҕас партизан Николай Андреевич Лукин кыһыллар, түргэн атахтаах аттарынан өрө көтүтэн киририлэрэ сарсыарда 8 ч. саҕаламмыта диир ахтыгытыгар баар. Ол ээрэти история чохчулара этэллэринэн, саба түһүү хаһан баҕарар, үкүсүн сарсыарда эрдэ. сиик, туман көтүүтэ саҕаланар. Артиллерийскай орудие уонна пулеметтар ытыгалааһыннарытан үрүг сэрйи ортоугар булумахтаһыны, буккуллуу буолбута. Ол ынан баран артиллерия ытыгалаабытын сорох историктар биллэмэттэр. Муннуга тоҕо ытылыбыт, алдыаммыт диир дэриэбинэ собуруу өттүгэр баар этэ дииллэр олохтоохтор. Өстөөх соругу арҕа ойуур диэки куоппут, аһыах ахсааннаахтара Куонта-Кириэс диэки ойуппуттар. Киһилэр ортолоругар үрүг сэрйитин командира Г.Л. Семенов баара биллэр. Атынан сүүрдэн иһэн, кэргэнин атын самыгытыгар олоордо охсубута диир кэпсээн тарҕаммыт. Кыһыллар ала-чүө киһини куоттарбыттара билигин да тааһылыбат таабырын. Сэрйи аата сэрйи, тутуллуу эбитэ иһи, журналист Кустуров Д.В. суруйарынан, амнистияланан, ырааһыран баран Томпо оройуонугар олорон, оскуолаҕа учууталынан үлэлээбит.

Кыһыл сэрйи күүстээх кимэн кириритин түмүгэр дэриэбинэ төгүрүктээһингэ кириэн, икки уот ортоугар буола түспүтэ. Атаахтар тэтимнэрин ыһыктыбакка, оку-

опалары үрдүлөрүнөн ойуппугтарга. Кыргызны үс чаас барбыга диэн ол кэмизээр дьон көпсөөнөрүгүр, ахтыларыгар уонна учуонайдар да суруйалларыгар бигэргэнэр. Ити түмүгүр Никольскай дэриэбинэтэ бүтүмнүү өстөөх күүстэригтэн ыраастааммыта, сага былаас туругууларыгар эйлээх суол соломмута.

Уруккуттан билгингэ диэри Никольскайдаагы кыргыһыга кыһыллар уонна үрүнгэр өттүлэриттэн төһө киһи өлбүтэй диэн болпурूस кими багарар интэриэһиргэтэр. Историческай уокуоннаах доктор Егор Егорович Алексеев: «226-с Петроград аатынан полк 1922 с., бэс ыйын 20 күнүн кичээтигэн 21 күн үүнэр түүнүтэр анардас дэриэбинэ иһигэр 70-тан тахса бастаанньа лааччылары кыргыбыта». Ытыктабыллаах Егор Егорович этэринэн, сэриибит эрдэ сағаламмыт курдук буолан тахсар, оттон биллэринэн, кыһыл сэрии дэриэбинэтэн икки биэрэстэлээх сиргэ саһан олобруттарынын өстөөхтөр билбэтэхтэрэ диэн билэбит. Эмиэ сага версия, санаа үөскүүр.

Профессор Георгий Прокопьевич Башарин манна үрүн сэриитигэр 300 киһи баара диэн суруйбута. Итинтэн адьас аҕыйаа өлбүтүгүр эрөнэр. Ол эрэри киһи Иван Яковлевич Строд бу кыргыһыга 400 үрүн киһитэ өлбүтэ диэбитин оччобачча утарбатах. Ити туһунан Алексеев бу курдук суруйбута: «Строд, Башарин 400 киһи буолуохтаах диэн сабаҕалыыллар, арааһа, ити сыһышара арыый да чугас буолуо», — диэн суруйбута. Карл Карлович Байкалов суруйбута: «Петроградскай полк кавалеристара куотан ээр мятежниктары сотору ситэ баттаат саабыланан кэрдибиттэрэ. өстөөх өһөс буолан биэрбитэ, биһиэннэрин кэнниттэригтэн онтон-мантан ити бу муннуктан ытыалы сыһыттарга, сүгүн-сағын бэринэн биэрбэтэхтэрэ, ол иһин кавалеристар иннилэригэр түбэспити кыдыйарга тийэйтэрэ». Онтон Саха сиригэр гражданскай сэрии историятын үрөтүр историческай наука кандидата В.И. Пестерев 60 үрүн өлбүтү туһунан «Саха сирэ» хаһыакка суруйбута. Ол эрэри киһи кыһыллары Ракитянскай диэн командир хамаанда лаан Никольскай дэриэбинэтигэр киллэрбитэ диэн этэрэ сыһына.

Докумуоннарга барыларыгар Кыһыл Знамя уорданнаах бойбууой командир Соколов диэн суруллар. Кыһыл сэриитин Дьокуускайтан маһна сирдээн таһаарбыт Николай Андреевич Лукин суруйар: «Миһин Намы билэрим быһыгынан Петроградскай полк этэрээтигэр сирдытинэн анабыттара, командир Соколов диэн этэ, бэртээхэй нуучча киһитэ этэ». Бу кыргыһыга сирэй кыттыбыт Д.Н. Сивцев 130 үрүн саллаага өлбүтэ диэбит. Оттон Н.А. Лукин 70 киһи өлбүтүн туһунан этэр. «Кыым» хаһыакка 2006 с. олунньу 26 күнүгэр Иван Гаврильев «Сахалар төһө сэрииниһиппитий?» диэн ыстатыйатыгар бу курдук суруйар: «1922 с. Нам Никольскайга буолбут кыргыһыга 500-кэ (чуолкайа биллибэт, итинтэн элбөх да буолуон сөп) үрүн саллаат өлбүтэ». Ол эрэри мөккүөрү туруорар түгөн баар, кырдьык, бу хапсыһы түмүгэр биир да тыыннаах билиэннэй тутуллубатаҕа биллэр. Бу кыргыһы туһунан суруйбут дьон 400-500 үрүннэр тутуллубуттара диэн бигэргэтэллэр. Оһон билиэннэй суох этэ диэн кэлиили мэлдьэһэр сыһыһа биллэр. Иван Яковлевич Строд бу курдук суруйар: «Үрүннэр 400 киһини өлбүтүнэн уонна араанньа буолбутунан, биир оччо киһи билиэнгэ түбэһэн улахан сүтүктэммиттэрэ. Р.П. Кутуков: «Кинилэр (үрүн гвардеецтар) 400-кэ киһилэрэ өлбүтэ, ууга түспүтэ, бааһырбыта. Элбөх киһи билиэн ылылыбыта...» диэбитэ (ахтыттан). Үгүс киһи билиэн ылыллыбытын история чаччылар кэпсипиллэр, оһон бу этини тохтотон, Никольскайдаагы кыргыһыга төһө киһи өлбүтүн туһунан салгыы быһаарабыт. Итинэн ахтыллар дэриэбинэ төһө киһилээх үрүн саллаата кэлэн хорҕойбут эбитий диэн болпуроһу быһаарабыт. «Якутия 1917-1953 гг. факты, события, хроника» (2004 г. 45 стр.) диэн кинигэ бу курдук сурулла сылдьар: «Мөлтөх сэбиэниилээх бастаанньа лааччылар Никольскай дэриэбинэтин кыргыһытыгар, өлбүтүнэн уонна араанньа буолбутунан 400 киһиэхэ дылы, биир оччо киһи билиэн ылыллыбыта, бэрт аҕыйах аһсааннаахтара куоппугтара», — дэммит.

Профессор Макаров Г.Г. суруй-

ар: «Байкалов К.К. дааннайын утарылаһааччылар 180 киһи өлбүтүнэн, араанньа буолбутунан уонна билиэн тутуллубутунан сүтэрбиттэрэ», — диэн. Бойбууой Кыһыл Знамя уорданнаах Соколов командир, бадаҕа, бу кыргыһыга өлбүт курдук. Ити туһунан хан-

калбиттэр, 226-с Петроградскай полк дьонно кэлэн тохтоон тураллара. Сотору Соколов И.Е. командирдаах, Кропачев М.Г. комиссардаах 226-с Петроградскай полка, олохтоох саха партизанынын уонна ЧОН этэрээтин кытта үрүн этэрээттэр хотугу бөлөхтөрүн саамый бөдөннөрүн — Никольскайдаагы этэрээти үлтүрүтүргэ сорууда ылбыттара. Бэс ыйын 21 күнүгэр хоннубуттара. Өрүһүнэн пулеметтаах, куйахтаах борокуотунан 100 киһилээх К.К. Байкалов бэйэтэ барбыта» Оһон Замятин Т.И.

түмүктүүрүнэн «Никольскайдаагы кыргыһыга Кыһыл сэриитэ Лена өрүһү өкөйөн Никольскайга өссө кыргыһы буолар күнүгэр кэлбиттэр. Оттон Петроградскай полк сэриилэрэ куораттан үс бөлөҕүнэн тахсыбыттарынын, история чаччытын курдук сыаналыбыт». Историческай событие төһөнөн биһигиттэн тэйэн иһэр да, соччоһон тулкуура, чаччыттан туорааһына көстөн иһэр курдук. Терентий Иванович суруйарынан «Дьокуускайтан Федотов М.И. сирдытинэн кэлбитэ». Биллэрин курдук, куораттан сирдытинэн Кривошапкин А.И., Лукин Н.А., Сивцев Д.Н. тахсыбыттара диэн үгүс докумуоннарга суруллар.

Ити эрэри Замятин Т.И. «Бу кыргыһыга Нам дьонноруттан ордук Лукин Н.А. уонна Афанасий Игнатьевич Кривошапкин хорсуһу сэррилэспиттэрэ» диэн сөпкө бэлиэтиир. (Ити кинигэ 33 стр. көр).

Георгий Прокопьевич Башарин сагаан харбаабат үрүнгэртэн Никольскай дэриэбинэтин анньынаагы бороуокара 200 киһи ууга тимирбитэ диэн бэлиэтэбит. Оһон бу кыргыһыга икки өттүттэн төһө киһи кыттыбыта уонна өлбүтэ чуолкай биллибэт. Мантан куоппугт өстөөхтөр II Модут диэки халыйбытттар. Кылагырга 300-чэкэ киһи тийибиттэрин Кыһыл сэриитэ бэриннэрбит, ону таһынан элбэх аты,

бородууктаны уонна саа сэбин билдьяабытттар.

Хаһан эрэ докумуон көһүнүһүнэ бу кыргыһы туһунан сиһилии билиэхпит диибит буолан бараһан, ол событие туһунан штаб отчуота, кыргыһы туһунан сибидиэннэ ахчыштарга киллэриллэн тигиһиллэбэтэх. Ол кэмнэрдээҕи суруктарга, ахтылыларга эрэ суруллубутунан билэбит. Итилэри хомуйан, билгини аарааччыларга тиярдэбит. Никольскай кэнниттэн Куонта-Кирйэһи, Граф Визэригэн, Маймаҕаны, Кылагыра сэриилээн ылаттан бараһан, Кыһыл Армия сэриилэрэ өрүс уһуорунаагы улуустарга тахсан, үрүн гвардеецтар тобохторун экирэтэр суолу тутуспуттара. 1922 с. от ыйын 8 күнүгэр И.Я. Строд экспедиционнай этэрээтэ Бүлүү куоратын босхолообута. Ити кэнниттэн Сунтаарга Павлов баандатын бэриннэрбиттэрэ. Бэс ыйын 25 күнүгэр А.А. Гоголь командирдаах этэрээт Булуһа сэбиэскэй былааһы олохтуу айаннаабыта. Ити экспедициялар түмүктэригэр 1922 с. саһын уонна күһүн Саха сирин киһи уонна хоту оройуоннары өстөөхтөн босхолообуттара, сага былаас органнара талыллан, норуот инники дьылҕатыгар бэйэлэрин харыстаммат үлэлэринэн эппизтэбэттэрэ. 1000 кэригэ контрреволюционнай хамаһаһын кыттыһаахтара сааларын-саадахтарын сага былааска ууран биэрбиттэрэ уонна дьидэлэригэр тарҕаспыттара. Никольскайдаагы улахан хаан тохтуулаах сэрии кэнниттэн Саха сирин былаһын тухары эйлээх олох туруругубута. Өстөөгү экирэтти ухханнаар үлүһүйөн докумуоннар оһонһуллубатахтар. чуолкай дыһнээхтик кыттыбыт дьоннортон төһөтө тыыннаах хаабыта, инники дьылҕалара хайдах буолбуттара биллибэт. Штаб персонала үрэллэн, олоһор сүтэн да хаалыахтарын сөп курдук. Оһон этэр курдук, кыргыһы туһунан олохтоох уонна чуолкай туоһу сибидиэннэлэр суохтар, инникитин да онук өйүһүнэн-санаһан дуоһуйан хааларга тийэйбит.

Георгий КРИВОШАПКИН,
Никольскайдаагы Сир
музейин директора

(Салгыһыта бэчээттэһиэ)

1997 с. Никольскайга туруоруллубут Мэнгэ Таае

НИКОЛЬСКАЙДААБЫ КЫРГЫҢЫ УОННА ИСТОРИЯ ЧАХЧЫТА

(*Бүтүптэ Инник 111.112
ицмэрдэргэ көр*)

Ол эрээри сәбиэскэй былаас өстөөхтөрө итинэн уоскуйан, сүтэн-оһон сималийэн хаалбатахтара. Өрө туруулар бүппэтэхтэрэ, инники өттүгөр Пепеляев аванюратын үлтүрүтүү соруға баара. Саха сирин сәбилэнвиллээх күүстэрин командующайа Карл Карлович Байкалов бу кыргыһыга 500 киһи өлбүтүн, биһир очко киһи билиэнгэ түбэспитин бигэргэппит. Курашов билиэн түбэспит дьоннору барыларын суруйан учуоттаан баран, дьылларигэр ыыппытын курдук суруллар. Ити версия ааҕааччыны соччо итэҕэспэт. Ол испиһэк, арааһа, сүгшүт. Манньк дьон сәриилэспиттэрэ дьин билингни ааҕааччы билбэт.

1922 с. бэс ыйын 25 күнүгэр «Ленскэй коммуна» хаһыат: «Бу кыргыһыга кыһыллар 6 киһини өлбүтүнэн, 5 киһини бааһырбытыннан сүтэрбиттэр» дьин суруйбут. Сүтүк итиччэ эрэ дуо? — дьин ыйытарга тийэбит. Байкалов К.К. итин манньк быһаарар: «Өмүтүннэрэн саба түһүү, харса-хабыра суох кимэн кирири уонна түргэн туттуу өрө турааччылары салытыннарбыта». Итинник буолуон сөп.

Утарылаһар өйү-төйү булунар кыагы биэрбэккэ, дэриэбинэни үс өттүттэн сәриилээн ыиригитэн кирири тутта уолуууну, паникалааһыны таһаарбыта. Бастаанна кытты-ылаахтара утарылаһах курдук сәнанан баран, үрүү-тараа кэккэлэрэ ыһыллыбыта. Сорохтор бәримиттэрэ, оһно-манна саһар сирин көрдөөн мээһэ сүүрәкэли сьлдьыгыттарын өлөртөөбүттэр, ууну харбаан туораары боротуокаға сүүрэн кирибиттэр, сатаан харбаабат буолан, тутта тимирин барбыттар. Боруода, үрдүк таһаалаах сьл-

гылар биһизхэ, Саха сиригэр, үөскүү иллек кэмнэрэ. Онон, бу бөртөөхэй кырасыабай аттар бастаан көрөрү умсугутар, кэрэхсэтэр майгыны биэрәллэр. Кэрэхси туран, кизэн былааннаах саба түһүүнү тулуйуמוохха эмиэ сөп. Дьингээх уолууу, булумахтаныы дьин дьэ манна буолбута буолуо дьин сәрайтүп.

Мин санаабар, кэнэн саха барахсан хааны тобуон хайдах санаабыта буолуой? Туттунар санаа чахчы баһыйбыта биллэр. Соколов И.Е. кавалеристара уолуяа куттамьыт, сааларын быраҕаттаан баран, мэрэһэ сүүрәкэли сьлдьар дьонхор пунар, харыйһыйар дьиз: «Ороккүккэ, атыннан тэбистэрэн, сааһыланан быһыта сынһан өлөртөөбүттэрэ. Саха сирин сәбилэнвиллээх күүстэрин кылаабынай командующайа К.К. Байкалов бу кыргыһыны бэйэтинэн салайбатаҕа ситэ өйдөмөт. Кини Граф Биэрэгэр тоһуйа кэлиэхтэрэ дьин 100 киһилээх, ыраах тэбэр пулеметтаах, пушкалаах борокуотунан барбыт.

Кини Граф Биэрэгэр куотан кэлиэхтээхтэр дьин тоһуйа барбыт дьин сурукка кирибит. Үгүс ахсааннаах үрүн сәриитэ тобуоруйбут сиригэр кыргыһыны 1922 с. бэс ыйын 14 күнүгэр эрэ борокуоттан түспүт киһизхэ Соколовка итэҕэйэ охсубуттар. Кини Саха сиригэр аан бастаан үктэммитэ. Онон Саха сирин отунмаһын, күөх халлаанын, дьонун-эйгэтин хайдах билэ охсуо эбитэй?! Барыта сурах хоту. Кэллэ кэлээт Соколов: «Биһиги дьыалабыт охсуһуу, онтон политиканан аыттар дьарыктанһыннар», — дьизитин исибиттэр. Хата кинини уонна сәриитин олохтоох дьон сирдээн таһаарбыттар. Куораттан төрдүс күннэригэр Никольскай сирин булбуттара. Никольскайга буолбут сәриити тоһо да үс чаас эрэ буоллар,

кини историяға суолтата улахан. Манна саамай элбэх киһилээх өстөөх күүһэ, ол аата үрүн гвардецтар бөлөхтөрө түмүллүбүтэ. Үрүн сәриитэ бу мизстэни, мин санаабар, саамай сөпкө талан ылбыт.

Хаартыскаға: Никольскайтан төртүттэх гражданскай сәриит активнай кыттыылааҕа В.Е. Аверинскай

Дьокуускайтан чугас, өрүс унуорго өттүнээри эмиэ сүүрүн күүстэрин кытта сибээстэһэргэ да табыгастаах. Киллэмгэ, ол аата Дьокуускай таһыгар, үгүс күүһү мунньуммута. Ити кыргыһыларга кыайтаран баран, халын сәриити, бары сәрииллэр сәптэрин, орудиеларын илдэ ыраатар кыахтара суоҕа. Онон стратегия өгүтүн эмиэ табыгастаах сиринэн буолар. Улууска саха аймах түөлбөлээн бөлөһүнэн олоһор, үөрэҕэ суох хараһа дьону, кинилэр ыраах-ыраах тәйиччи тарғанан

олорбуттарын үрүн сәриитэ бэйэлэригэр кытыара сатаабыттара, чәйинэн, табаҕынан уонна таһаһынан да, туох үчүгэйдээхтэринэн, ордуктаахтарынан ымысырдаллара, бэйэлэригэр тардаллара. Ол иһин кинилэргэ сьыстан, коһохтарынан, астаһааччыларынан көмөлөспүт буолуохтарын сөп.

«Өтөх төнүргэстээх, киһи кәриэстээх» дьизбиккэ дьылы ол дьулааннаах событиэ буолбута 75 сыла туолаары аҕай турдаҕына, Дьокуускай куораттан эдэр интеллигенция түстэрэ, «былыргыны былыт саппат» дьин санаанан, 1997 с. муус устар 30 күнүгэр манна Никольскайга тийээн кэлбиттэрэ. Үөрэхтээх дьон кэлбиттэрэ биллэр этэ. Быданнаабына, Никольскай кыргыһыта буолбутун туһунан, түбэстэххэ кинигэттэн ааҕан, дьон кәпсәэниттэн эрэ үһү-таамак курдук истэн билэрибит. Оттон бу кэлбит дьон биһир дойдулаахтарбыт буолбатахтар. Саха сирин араас улуустарыгар төрөөн-ууһаан улааппыт эбиттэр. Биһизхэ буолбуту сөргүтэ, кәриэстини кэлбит соруктаахтар эбит. Никольскай нәһилиэгин хонтуоратыгар куораттан физико-математическай наука доктора Иван Иванович Шамаев, историческай наука кандидата, уруккута авиатор Владимир Ильич Пестерев, кинигэ национальнай кыһатын кылаабынай редактора Валерий Николаевич Луковцев уонна Нам улуунун дьаһалтатын баһылыгын бастагы солбуяааччыта Николай Никитич Баишев бааллара. Нәһилиэк баһылыга Потапов Григорий Семенович кытта кәпсәэти саҕаламьыт этэ. Бережнев Иван Иванович хойутуу кэлбитэ буолан баран, манна төрөөбүт киһи кыргыһы туһунан билбөхтөһөр этэ.

Кәпсәээн ис хоһооно 1922 с. сай-

ын буолан ааспыт кыргыһы туһунан буолла. Буруйа суох дьон албынҕа түбөһөн кэлэн, сәрииллэхэбит дьин ааттаан кыргыһылыбыттар. Саха үөрэҕэ суох боростуу дьоно манна кэлэн, сор суолламьыттар, кыдьыһылыбыттар. Кинилэр көңүл олох кэлээрэй, көңүл ханна баарын булаары, сымыйа санааға оһустанан, билбэт сирдэригэр кэлэн умсубуттара. Кинилэри кәриэстээн Мэнэ Тааһы туруордахха сөп буолуоҕа дьин бигэ санаалаах кэлбиттэр. Дэриэбинэ устун сьлдьан үрүннэр окуола хастан, оһостон ханан сьлптыттарын, кыһыллар ханан, хантан тоҕо көтөн кирибиттэрин уонна братскай могила ханна баар этэй дьин боппуруостарга тула сьһилии кәпсәтилиннэ. Бэс ыйыгар ыһыах кәһиниттэн аҕай Мэнэ Тааһы туруоруохха сөбүн ыһьпныбыт. Туту үлэлиэхтээхпитин быһаарыстыбыт. Баишев Н.Н. улуус баһылыгын дьаһалын таһаартарыах, комиссияны тәрийиэх буолан, ити курдук, бары суол-суол сорук ыһынан тарҕастыбыт. Кэлин эмиэ таһа сьлдьыбыт-тара, скульптор, суруйааччы Василий Васильевич Бочкарев кэлбитэ. Мэнэ Таас ханна туруохтааҕын быһаарсыбыппыт. Иван Иванович Бережнев туруоруллар сиригэр плита аҕалан олордуюхтаах. Потапов Г.С., Кривошапкин Г.И. өйдөтүү үләнэн дьарыктанһах буолбуппут.

Улуус дьаһалтатыттан Мэнэ Тааһы туруорууну тохтотор үһүгүт дьин хобдох сурах кэлбитэ. М.К. Аммосов 100 сааһын бәлиэстэһингэ мэхэй буолуоҕа, дьон үрүннәри өрө тутарыт дьихтэрэ дьин сэрэхдөһийи буолбут этэ. Куораттааҕы интеллигеннэр мөроприятиены тохтотор буоллулар дьин санааға кьрибиттэр. Сотору-сотору куоракка кьрирэн, Луковцев В.Н. кытта билсәбин, кәпсәтиһибин. Нам улуунун баһылыга

